

Vallás és külpolitika: elméleti megközelítések

Csak a közelmúltban jelentek meg a vallást mint az állami, illetve nem állami szereplők külpolitika-alakító eszközét vizsgáló tanulmányok. Ennek fő oka, hogy a nemzetközi kapcsolatokat jó ideig a realista és neorealista irányzat uralta. A paradigmaváltás a hidegháború végével következett be, a nemzetközi rendszer etnikai és vallási alapokon történő szétesése pedig rávilágított a bipoláris rendszerben is látenszen, diszkréten jelenlévő vallási tényező fontosságára.

Egyet követék a Boszniát, a Közel-Keletet és a Közép-Ázsiát sújtó konfliktusokat elemző konstruktivista tanulmányok, amelyek egy adott periódus döntéshozatali folyamatát, az aktorokat, a vallási tényező instrumentálizálásának módját és céljait igyekeztek feltárni. A kérdés nem az volt, hogy létezik-e vagy sem e tekintetben egyfajta nemzetközi gyakorlat, amihez aztán mérni lehet például a Bush-kormányzat, Irán vagy Szaúd-Arábia politikáját, hanem, minden normatív megfontolás helyett, a vizsgálat azokra a külső és belső elemekre szorítkozott, amelyek egy-egy politikai szereplő megnyilatkozásait és cselekedeteit meghatározzák.

E tanulmány célja, hogy számba vegye a társadalomtudományok, azon belül is a politikatudomány eddig elért eredményeit a vallás és a politika közötti kapcsolat tekintetében, majd megvizsgáljon néhány kulcsfontosságú fogalmat, hogy megértsük, hol a vallási tényező helye a nemzetközi kapcsolatok tanulmányozásában. Végül megnézzük, hogy mennyire állja meg helyét a kérdéskörrel foglalkozó primordialista, instrumentalista és konstruktivista elmélet.

Vallás és politika a politikai szociológiában

A szociológia az elsők között vette közelebről szemügyre a vallási tényezőt. Émile Durkheim *A vallási élet elemi formáiban*, illetve Max Weber különösen a *A protestáns etika és a kapitalizmus szellemében* emelte ki a szentnek a társadalmi közösség alakításában betöltött szerepét. Munkáikban rámutattak, hogy a hatalom eredendően „szent”, és a „szent” ugyanakkor erősíti a hatalmat. A (főként keresztény) társadalmak szekularizációja és a világból való általános kiábrándultság nem jelentette azt, hogy tétjét és működési módját tekintve a szent ne álljon továbbra is a hatalom rendelkezésére. Krízisek és gyors átalakulások időszakában a szociológiának ismételt szembesülnie kellett az új értékrendet és csoportszolidaritást megjelenítő szektákkal és új vallási mozgalmakkal. Külpolitikai színezetet ezek a mozgalmak akkor kapnak, amikor esetenként egy másik állam támogatja őket, ahogyan például a kommunizmus elleni küzdelem jegyében az Egyesült Államok is támogatta a Moon szekta működését Latin-Amerikában.

Pierre Bourdieu szerint a vallás olyan érdekmező, amely üdvjavakból álló szimbolikus tőkét képez. Az aktorok célja e javak monopolizálása, és az érdekmező fenntartása, ahol a vallás az érdekmezőtől függő változó. Williams szerint azonban a vallás független vál-

tozó, mivel politikai erőforrásként (resource) egyszerre kultúra és ideológia, azaz része a társadalmi folyamatoknak, mivel fontos forrása a kultúrának és az ideológiának. Formálja a kultúra meghatározó elemét, az identitást, alakítja a társadalmi szolidaritást, ugyanakkor a társadalmi mozgások ideológiai bázisát adja. (Williams, 1996, 377.)

A társadalomtudomány irányzatai közül talán leginkább a funkcionális tette lehetővé annak elemzését, hogy egy politikai rendszer miként viszonyul a valláshoz. Ez elengedhetetlen bizonyos regionális, illetve nemzetközi folyamatok megértéséhez. A funkcionális irányzat kidolgozott egy olyan elméleti modellt, amely feltételezi, hogy egy politikai rendszer alkotóelemei egymástól függenek – akár egy élő organizmusban –, és minden elem úgy működik, hogy a rendszer egészének javát szolgálja. (Robertson, 1987) Ezért a társadalmi rendszereknek szüksége

van a termelési, rendfenntartási, védelmi és oktatási funkciók túlélését biztosító megszerzésére. Ezek közül vannak kézzelfogható, nyilvánvaló, illetve rejtetten jelenlévő funkciók. A vallási faktor egyszerre struktúra és funkció. Olyan országokban, mint például Irán vagy Szaúd-Arábia, ahol a rendszer teljesen vagy részben vallási alapokon nyugszik, a vallás politikai erőforrás, amely a rendszer stabilitását és legitimitását biztosítja. Példánk esetében az iszlám a társadalom egész struktúráját áthatja (a politikai pártoktól a szociális szervezetekig), innen a vallási faktor funkcionalitása. Az iszlám instrumentálizálása ez esetben a politikai rendszer szükségletét, a fennmaradás biztosítását szolgálja. Nemzetközi szinten Irán az iszlám forradalmat és a síita iszlámot használja fel befolyásának biztosítására a síita többséggel rendelkező arab országokban. Erre a politikára Szaúd-Arábia az ortodox szuníta (szalafizmus) irányzat anyagi támogatásával választott. Néhány afrikai ország (például Nigéria) a mecsetek és iszlám szervezetek finanszírozásán keresztül így vált a szuníta és síita iszlám rivalizálásának színterévé.

Ami a valláselméleti szempontot illeti, a Timothy Byrnes, Marc Chaves, David Cann és mások által is alkalmazott struktúrális elmélet tulajdonképp a vallási faktort mint politikai lehetőségeket kínáló struktúrát elemző funkcionálisból eredeztethető. A nyugati típusú liberális demokráciákban a vallás instrumentálizációja ma nem bír ugyanazzal a jelentőséggel, mint a demokratizálódási és szekularizálódási folyamat előtt, azonban a vallás a nyugati országokban sem került le a politikai szintéről. A vallás politikai célú felhasználása nem csak a harmadik világ országaira jellemző, hanem mindenhol jelen van, ahol a vallási dimenzió-
nak szerepe van.

A politika és a vallás közötti kapcsolat egyik jó példája az amerikai kontinenst is behálózó Full Gospel Business Men's Fellowship International nevű evangéliumi mozgalom. Az Egyesült Államokból induló mozgalomnak Braziliában van az egyik legjelentősebb szervezete, ahol chilei üzletembereket is képeznek. Más evangéliumi szervezetek is Braziliában képeznek ki latin-amerikai politikusokat, mint például az 1982-ben Guatemalában elnöknek megválasztott új-pünkösdista Rios Montt, vagy a luteránus Geiesel tábornok, aki 1974-ben került a brazil elnöki székbe.

A politikatudomány már vizsgálta a vallási tényező szerepét, mégpedig abból a szempontból, hogy rendszerek, kormányok, közszereplők, vagy éppen a hatalmat megkérdőjelező politikai vezetők hogyan használják ki a népesség egészének vagy bizonyos csoportjának érzelmeit, kulturális jellemzőit, annak érdekében, hogy megtartsák, megerősítsék táborukat, vagy éppen azért, hogy hatalomra kerüljenek. Ebben a kontextusban a po-

litikatudomány arra törekedett, hogy a vallás politikai mozgósítás céljaira történő jelképes és voluntarista felhasználására tegye a hangsúlyt. Az identitás kialakítása esetében a vallás a másiktól való elkülönülés kifejezését szolgálja.

A vallási tényezőt érintő politikai fogalmak

Röviden tekintsük át, melyek azok a kulcsfogalmak, melyek segítenek megérteni, miéért jelenik meg a vallás a politikában.

Imázs: A államról kialakított kép (azaz a jó hírnév) a nemzetközi kapcsolatok egyik kulcsfogalma, hiszen ez biztosítja az ország gazdasági, politikai hitelességét. A muszlim államok két ok miatt tulajdonítanak nagy fontosságot a róluk kialakított képnek. Az első ok a gazdasági érdek, hogy minél több külföldi befektetőt és turistát vonzanak ezekbe az általában gyengélkedő gazdaságú országokba. A második pedig a biztonsági érdek, mivel a radikális iszlamista mozgalmak veszélyeztetik az adott rezsim stabilitását. Ennek egyik jó példája volt, amikor a 90-es évek közepén az Iszlám Konferencia Szervezete a világban az iszlámról alkotott képpel foglalkozott. 1994-ben a Konferencia egyfajta viselkedési kódexet fogadott el a terrorizmushoz és a vallási szélsőségekhez való viszonyulást illetően azért, hogy változtasson a nyugati gondolkodásban élő, az erőszakot az Iszlámmal társító téves képzeteken. A tagországok kormányai megállapodtak abban, hogy területükön nem engedik terrorista tevékenység folytatását, továbbá sem erkölcsileg, sem anyagiilag nem támogatnak semmilyen, valamelyik tagország kormánya ellen irányuló terrorista tevékenységet. (Haynes, 2001, 153.) Az iszlámról alkotott kép azonban nem csak a muszlim államok vagy iszlamista mozgalmak viselkedésétől, hanem a nyugati közvéleményt befolyásoló szakértőktől és a médiától is nagyban függ. (Abushouk, 2006, 498.)

Hálózat: A nemzetközi kapcsolatok szociológiájában a hálózat az (egyéni vagy kollektív) aktorok közötti határokon átvívelő kapcsolatokat jelentik; a hálózatok így az államok vetélytársaiként foghatók fel a nemzetközi szintér strukturálásában. Ugyanakkor ezek olyan társadalmi, vallási illetve diplomáciai hálózatok, melyeken keresztül egy adott állam érdekeinek megfelelően befolyást gyakorolhat a határain kívül. (Haynes, 2001) A politika és a vallás közötti kapcsolat egyik jó példája az amerikai kontinentst is behálózó Full Gospel Business Men's Fellowship International nevű evangéliumi mozgalom. Az Egyesült Államokból induló mozgalomnak Braziliában van az egyik legjelentősebb szervezete, ahol chilei üzletembereket is képeznek. Más evangéliumi szervezetek is Braziliában képeznek ki latin-amerikai politikusokat, mint például az 1982-ben Guatemalában elnöknek megválasztott új-pünkösdista Rios Montt, vagy a luteránus Geiesel tábornok, aki 1974-ben került a brazil elnöki székbe. (Colonos, 1999, 354.) A Latin-Amerikában hagyományosnak tekinthető katolikus egyház és az észak-amerikai evangéliumi mozgalom egymásnak feszülése tükrözi a dél-amerikai konzervatív rezsimek és az Egyesült Államok által támogatott új liberális elit rivalizálását. Ehhez adódik még hozzá a felszabadítás teológiája, a latin-amerikai baloldali mozgalmakat támogató katolikus papok irányzata.

Politikai erőforrás: A vallás felhasználható mobilizáló erőként egy politikai cél elérésének érdekében is. Bizonyos országok és politikai mozgalmak vezetői jól tudják, hogy a vallás milyen politikai tőkét jelent például politikai legitimitásuk igazolásában, vagy éppen a nyomásgyakorlásban. Ez a koncepció megfelel a vallástudomány „organizációs” elméletének, amely a vallásra mobilizációs lehetőségként tekint. Ebben az értelemben a vallásnak van egy érzelmi és kognitív aspektusa, amelynek köszönhetően képes a hatalmi kapcsolatokat megerősíteni és befolyásolni. (Williams, 1996, 374.)

Franciaországnak a gyarmatokon gyakorolt muszlim-politikája rámutat a vallási tényező rendkívüli erejére. Az észak-afrikai országokban megnyilvánuló ellenállást leküzdendő a gyarmati ügyekkel foglalkozó francia minisztérium például zárandokokat kül-

dött Mekkába, szúfi közösségeknek nyújtott anyagi támogatást, vagy éppen ulémákat (vallástudósokat) alkalmazott a gyarmati adminisztrációban. Célja az volt, hogy ezzel igazolja Franciaország gyarmati befolyását. (*Le Pautremat*, 2003)

Politikai kommunikáció: Ez a fogalom lehetővé teszi, hogy megértsük a gyenge legitimitással bíró rendszerekre jellemző erősen vallásos megnyilvánulások okait. Az ebben a problémakörben született tanulmányok (például Harold Lasswell, Marshall Macluhan, Elihu Katz) a politikai kommunikáció három fő funkcióját írják le: az első az identitás vonatkoztatási pontjainak meghatározása; a második a politikai ok-okozati viszony, avagy a politikai folyamat kialakítása; a harmadik pedig a valóság interpretációs, illetve elemzési sémáját kínálja, vagy inkább szabja meg a célközönség részére. Roderick P. Hart szerint az Egyesült Államok azért tudta elkerülni a belső konfliktusokat, mert intézményesítette az Istenre (rhetoric of God) és a nemzetre épülő retorikáját. (*Hart*, 1982, 375–376.) A francia kormánynak a kendőviselés ellen hozott törvény körüli erőfeszítései keretében Sarkozy belügyminiszter al-Azharba, az egyiptomi vallási központba látogatott, hogy fatwát kérjen a szunita vallási vezetőtől, Mohamed Sayed Tantawitól sejkjétől. A sejk kedvező választ adott a francia belügyminiszternek, és a franciaországi muszlimokat a francia törvények betartására kérte, mivel az kötelezettséget ró rájuk. (*En Egypte...*, 2003) Természetesen az Al-Azhar sejkje által kibocsátott fatwa nagyobb szerepet játszott a franciaországi muszlimok megbékítésében, mint egy francia politikus megnyilatkozása. Ugyanakkor a fatwa kibocsátása érdekében Franciaországnak szakítania kellett hagyományos szekularizmusával.

Politikai célú vallási szertartás: Két társadalmat kell megkülönböztetnünk: a modern (nyugati típusú) és a hagyományos (például muszlim) társadalmat. Az elsőben a szekularizáció és a pozitívizmus megjelenésével háttérbe szorult a politikai célú vallási szertartás jelentősége. A hatalom deszakralizálódott, és így eltávolodott a vallási szimbólumoktól. A politikai célú szertartás fogalmát Georges Moses használta először az Isten szakralizációjától a nemzet szakralizációja felé vezető folyamat leírásakor. (*Grosby*, 2000, 275.) A modernségben a szertartás maga nem változott, csak annak központi szereplője: a modern kor megteremtette a maga politikai liturgiáját. (*Pickstock*, 2000, 159.) Ronald Reagan 2004 júniusi temetése jó példa a fentiekre. A Bush-kormányzat a szertartást átalakította a republikánus értékeken alapuló nemzeti egység kifejezésévé. A demokraták az elnökválasztási kampány kellős közepén nem tudtak mást tenni, mint hogy csatlakoztak a politikai média eseményéhez, ezáltal szakralizálva a Bush-adminisztráció politikai elődjének tekinthető Ronald Reagan alakját.

Azokban a társadalmakban, ahol a vallás a mai napig meghatározó tényező, a rezsim olyan jeleket, szimbólumokat használ hatalmi megnyilvánulásaiban, amelyek megkönynyítik a hatalomgyakorlást. A protokoll szabályait, a ceremóniákat, a rítusokat oly módon alakították ki, hogy szimbolikus teret teremtsenek, a figyelmet egy „központra” irányítsák. A politikai liturgia célja, hogy a kiválasztott rítusok, az ábrázolások meghatározott rendszerén keresztül uralja a vallási képzeletet.

Geopolitika: a vallási tényező vizsgálatának egy újabb megközelítése

A geopolitika szintén vizsgálta a politika és a vallás viszonyát, ahol a vallás mint az államok reálpolitikájának eszköze jelent meg. A vizsgálat lehetővé tette a politikai célok elérése érdekében a vallási tényezőt felhasználó állami érdekek feltárását. Példaként felidézhetjük az európai nagyhatalmak Közél-Keleten folytatott politikáját az oszmán hódoltság alatt élő vallási kisebbségek védelmében, de gondolhatunk Nagy-Britannia vagy Franciaország valóságos stratégiaként kezelt és használt muzulmán-politikájára a múlt század elejéről. Az Öböl-háború kirobbanása, a boszniai konfliktus, valamint Afrikában a szomáliai és ruandai tragédiák ismét ráirányították a figyelmet azokra a geopolitikai ta-

nulmányokra, melyek ezekben a szürke zónákban vizsgálták a vallás szerepét, és ez által megalapozták a vallási faktor külpolitikában elfoglalt helyének további vizsgálatát. Aymeric Chauprade geopolitikai tanulmánya, *A vallás, mint az államok Realpolitik-jának eszköze (I)* is tanúskodik arról, hogy a geopolitika szintén alkalmas a vallási tényező vizsgálatára.

Nézzünk egy nem is olyan régi példát: 2004 februárjában az Orosz Ortodox Egyház 8. Zsinatán II. Alekszij, Moszkva és egész Oroszország pátriárkája arra szólította fel az ortodox országokat, hogy fogjanak össze annak érdekében, hogy képesek legyenek ellenúlyozni az egyre szélesedő európai integrációt, valamint a nemzetközi szintéren határozott fellépésre törekvő muszlim államokat. A pátriárka kiemelte, hogy az Orosz Ortodox Egyház támogatni kívánja az ortodox népek egységét és közösségét. E tekintetben nyomatékkal említette az 1917-es forradalom után az oroszországi Orosz Ortodox Egyháztól elszakadt, külföldi orosz ortodox egyház irányába tett közeledést, és kifejezte azon óhaját, hogy a „tragikus megosztottság” mihamarabb véget érjen. Az Orosz Ortodox Egyház állásfoglalása egybecseng azzal, ahogyan az orosz politikai vezetés látja az új geopolitikai térképet. Az orosz diplomácia vezetője, Igor Ivanov, aki több más befolyásos vezető mellett maga is jelen volt a zsinaton, a maga részéről kifejtette, hogy az orosz diplomácia és az ortodox egyház közötti együttműködés sok lehetőséget rejt az ortodox hagyománnyal rendelkező országokkal, elsősorban a Független Államok Közösségének országaival való diplomáciai kapcsolatok erősítésében. (*Le patriarche russe...*, 2004) Mindezek mögött ott rejlik az a realista szemlélet, amely a vallásra úgy tekint, mint a különböző primér (területi, hatalmi) érdekeket takaró ideológiára. A realizmus a külpolitikát ellenőrzése alatt tartó, és adandó alkalommal a vallást egyszerű eszközként használó államra összpontosítja a figyelmét.

A realista megközelítés nem az egyetlen, amely használható elméleti eszközöket biztosít a politika és vallás kérdéskörének vizsgálatához. A realizmus feltárja, hogy mi a vallás szerepe egy adott szociális vagy politikai helyzetben, azaz rámutat, hogy a vallás bizonyos érdekek érvényesítésének eszköze, de nem tudja meghatározni a politika hatókörét a vallásban. A különböző (politikai, gazdasági) érdekek és a kultúra közötti dilemma rávilágít a politikai viszonyok összetettségére mind a belpolitikai, mind a külpolitikai szintéren. Erre az összetettségre három másik megközelítés is rávilágít: a primordializmus, az instrumentalizmus és a konstruktivizmus.

A geopolitikától az interdiszciplináris megközelítésig

Andreas Hasenclever és Volker Rittberger három – primordialista, instrumentalista és konstruktivista – megközelítést használt a politika és a vallás összetett kapcsolatának vizsgálatára; ezeket az alábbi táblázatban foglalták össze. (*Hasenclever és Rittberger, 2000*)

1. táblázat. Három megközelítés a vallás politikára gyakorolt hatásának vizsgálatára

	<i>Primordialista</i>	<i>Instrumentalista</i>	<i>Konstruktivista</i>
Alapkonfliktus	Kulturális	Szociális-gazdasági	Szociális-gazdasági
Vallás	Független változó	Hamis összefüggés (spurious correlation)	Részleges összefüggés
Kilátások	kulturális közösségen alapuló szövetségek és vallási háborúk	Szociális és gazdasági törésvonalak, polgárháborúk	Szociális és gazdasági törésvonalak, politikai és kulturális konfliktusok
Ajánlott stratégia	Az erő és a fenyegetés egyensúlya	Fejlesztés és modernizáció	Dialógus
Cél	Elrettentés és stabilitás	Esélyegyenlőség, gazdasági és társadalmi igazságosság	Kölesönös tisztelet kultúrája

A primordialista megközelítés

A primordialisták számára a (etnikai-vallási értelemben vett) kultúra minden társadalmi vagy politikai rendszer alapja. Számukra a kultúra a maga gazdasági vagy társadalmi közegétől független változó. A vallás veleszületett, a történelemtől elkülönülő, állandó forrás, az adott civilizáció alapjegye. A primordialisták szerint ezek az alapjegyek (vallási, etnikai-nemzeti kapcsolatok) állandóak, míg a társadalmi kapcsolatok változhatnak, ezért a hangsúlyt erre a különbségre kell tenni. (Neuberger, 2003, 456.)

A primordializmus nagyobb figyelmet szentel a rendszerben rejlő, hallgatólagos, nem tudatos stratégiáknak. Ezek a habitus termékei, a minden individuumban meglévő egyéni, illetve kollektív történelmi tapasztalatból kiinduló gyors, ösztönös válaszok – ez magyarázza, hogy konfliktus esetén miért szabadulnak el akkora indulatok. Az állam és a politika nem más, mint a már meglévő kulturális identitás, illetve etnikai tagság kifejeződése. (Smith, 1996, 446.)

Az instrumentalista megközelítés

Az instrumentalista megközelítés úgy tekint a vallásra, mint egy meghatározott cél érdekében felhasznált, racionális tényezőre. Ezt az irányzatot más néven relacionizmusnak is hívják. A vallás itt a külső és belső erőviszonyoknak megfelelő szociális produktum. De ha az identitás-stratégiák, pontosabban a szituacionizmus oldaláról tekintjük, akkor tovább gazdagodik ez a megközelítés. A szituacionizmus rávilágít arra, hogy a különböző aktorok aktívan és állandóan formálják a vallási identitást, majd mobilizálják, vagy ha kell, újradefiniálják azt az adott, több-kevesebb embert megszólító pillanat téjének megfelelően. A stratégiának itt valamilyen tudatos vagy nem tudatos (általában gazdasági vagy politikai) célja van. Az identitás-stratégia szimbólumok együttesét használja fel vagy rekonstruálja más csoportokhoz és az államhoz képest való önmeghatározásában.

Fredrik Barth a Pakisztán nyugati határvidékéről szóló tanulmányában az írja, hogy egy közösséghez való tartozás nem a kultúra tartalmi elemeitől függ, hanem attól a céltól, amelyért a közösség együttesen cselekszik. Míg a primordialista felfogás szerint a kultúra, addig az instrumentalista koncepció szerint a cél az egyéni vagy közösségi aktorok cselekedeteinek mozgatórugója. Ez végső soron azt jelenti, hogy egy etnikai csoportot nem mint kulturális közösséget kell tekinteni, hanem mint racionális célorientált társulást. (Rex, 2002, 95.)

A látszólag vallási színezetű politikai válságok mögött nem vallási okok, különbségek húzódnak. A vallási ellentétek fellángolása csak látszólagos, mögöttük gazdasági és politikai feszültségek rejlenek. Nemzetközi szinten sem találunk kulturális vagy vallási alapon szerveződő szövetségeket. A múlt (és jelen) háborúinak nagy többsége kulturálisan homogén zónákat szembeállító polgárháború. Az esetek nagy részében a vallási radikalizálódás és a vallás átpolitizálódása társadalmi dezintegrációt és a gazdasági válságot követi. A vallás és a politika között megfigyelt kapcsolat tehát hamis (spurious correlation).

Úgy tűnik, hogy az instrumentalista megközelítés alternatív álláspontot fogalmaz meg a primordialista elmülethez képest, hiszen a vallást alapvetően társadalmi jelenségként fogja fel. A vallás a kollektív és egyéni érdekek kontextusába illeszkedik mint bizonyos stratégiai célok tudatos megvalósításának eszköze. Ez esetben a vallás lehetővé teszi az elit számára a hatalomhoz, illetve a különböző forrásokhoz való hozzáférést. A vallási javak a politikai elitek érdekében történő manipuláció részévé válnak.

A konstruktivista megközelítés

Ez az irányzat egy harmadik elméleti megközelítést kínál. A társadalmi konfliktusokat olyan kognitív struktúrák szerves részének tekintik, mint amilyen az ideológia, a nacionalizmus, egy adott népcsoporthoz való tartozás vagy éppen a vallás. Ezek a közös tudáson és elvárásokon alapuló és attól függő struktúrák tehát meghatározzák az egyén attitűd-prizmáját, és ezáltal befolyásolják stratégiai döntéseit. Itt tehát egy társadalmilag kidolgozott és elfogadott szimbolikus kódrendszerrel van szó.

Míg a primordialisták úgy tekintenek a vallásra, mint objektív, ezáltal az emberi akartól független dimenzióra, addig a konstruktivisták arra a szándéokra és képességekre helyezik a hangsúlyt, amellyel az ember értelmet ad cselekedeteinek, s így a vallási jelenségeknek.

A filozófiai és elméleti tartalmakon kívül a konstruktivizmus két, a társadalomtudomány hagyományos irányzatai által kevésbé vizsgált aspektusra hívja fel a kutató figyelmét. Egyrészt az állam társadalmi szereplő, amely tevékenységében a saját vagy a nemzetközi rendszer szabályait követi. „Viselkedését” normák, intézmények és identitások határozzák meg, így például egyes országoknál leginkább a vallási identitás vizsgálata ad magyarázatot a politikai döntések miértjére. Másrészt a vallási identitás nem a belső és külső politikai rendszertől független objektív valóság, hanem főként a társadalmi struktúrák terméke. A vallás itt egyének közötti (interszubjektív) struktúra, így függ a vele azonos rendszerben mozgó szereplőktől. (Halabi, 2004)

A konstruktivisták tehát a vallás és a politika viszonyában a gazdasági vagy politikai okok mellett a kognitív struktúráknak is nagy jelentőséget tulajdonítanak. A primordialista szemlélettel ellentétben ezek a struktúrák változhatnak, ennél fogva viszonylagosak. Ezzel a konstruktivisták osztják az instrumentalisták azon álláspontját, hogy a politikai konfliktusok háttérben valójában nem vallási ellentétek állnak.

Azonban ez nem jelenti szükségszerűen azt, hogy – ha csak kognitív struktúráként is – a vallás semmilyen szerepet sem játszana. Ez a megközelítés tulajdonképpen középen található a primordializmus és az instrumentalizmus között, mivel tompítja mind a primordialisták kulturalizmusát, mind az instrumentalisták pragmatizmusát.

Szaúd-Arábia esete jól példázza a konstruktivista megközelítést. A monarchia legitimitása az ország katonai hódítással történő egyesítésén, a törzsek szövetségén, valamint az ottománok elleni 20. századi katonai sikeren alapszik. Ezen túlmenően a szaúdi uralkodók a vallási legitimitásra is hivatkoznak, amely egyrészt az iszlám két legfontosabb, Szaúd-Arábiában található szent helyének, Mekkának és Medinának a jelentőségén, másrészt a Szaúd család és a nyugaton wahhabizmusnak ismer vallási mozgalom alapítójának, a 18. századi rigorista vallási tanítónak, Mohammed Ibn Abd al-Wahhabnak (1703–1792) a családja között fennálló szövetségen alapul. Tehát a királyság kettős, politikai és vallási alapokon nyugszik. (Prier, 2006)

Az állam létrehoz és használ olyan mechanizmusokat, amelyek megkönnyítik, hatékonyabbá teszik a működését. Mivel a vallás szorosan kötődik a társadalomhoz és a nemzeti hovatartozáshoz, nem tud a nemzetközi kapcsolatok meghatározó tényezőjévé válni. Az állam szerepe abban áll, hogy erősítse az adott társadalmat és identitást.

Kritikai összegzés

Hasenclever és Rittberger modelljének érdeme, hogy egyszerre vizsgálhatjuk a belpolitika és a külpolitika körébe tartozó vallási vonatkozású eseményeket (amely egyébként a nemzetközi kapcsolatok tanulmányozásnak egyik fő nehézsége). Az állam által többé-kevésbé kontrolált mozgástér meghatározására azonban ez a modell nem tér ki. Annak ellenére, hogy a nemzetközi rendszerben egyre nagyobb szerepet játszanak a nem állami szereplők, szükség van „State Culture Theory”-k kidolgozására, annak érdekében, hogy megérthessük a hidegháború befejezése és a szeptember 11-e utáni történéseket. Az állam és a vallás közötti kapcsolat lényegében továbbra is az állami politikák függvénye.

Az állam létrehoz és használ olyan mechanizmusokat, amelyek megkönnyítik, hatékonyá teszik a működését. Mivel a vallás szorosan kötődik a társadalomhoz és a nemzeti hovatartozáshoz, nem tud a nemzetközi kapcsolatok meghatározó tényezőjévé válni. Az állam szerepe abban áll, hogy erősítse az adott társadalmat és identitást. Ebből a szempontból a radikális iszlám európai szervezeteinek fő problémája éppen ennek a társadalmi alapnak és nemzeti hovatartozásnak a hiánya, ugyanakkor kihasználják a transznacionális mobilitás kínálta lehetőségeket.

A fent említett három megközelítés jól kiegészíti egymást, hiszen amennyiben az állam a biztonság, identitás, prosperitás hármásán alapuló nemzeti érdeket képviseli, akkor a három irányzat ugyanannak a nemzeti érdekeknek egyik vagy másik összetevőjére összpontosíthat. Attól függően, hogy az állam éppen az identitásra, a biztonságra vagy a prosperitásra teszi a hangsúlyt, másfajta politikára lesz szüksége, s ennek megfelelően a politika is más megközelítést igényel.

Álláspontunk szerint a vallás az identitás lényegi összetevője. Ha a vallásra a társadalmi szerkezet részeként tekintünk, akkor a vallási tényező a politikai kultúra központi elemévé válik, mi több, egyes országokban az adott rezsím legitimitásának alapjává. Konfliktusok esetén a vallás politikai eszköz, amely motiválja a nemzetközi szinten kifejtett tevékenységet is.

Összefoglalva, a konstruktivizmus választ ad arra a kérdésre, hogy miként vált a vallás a nemzetközi kapcsolatok tényezőjévé, a primordializmus segít megérteni a vallási tényező állandó jelenlétét a társadalmak történetében, az instrumentalizmus pedig megmutatja, milyen szerepet tölt be ez a tényező a nemzetközi politikai rendszerben.

Jegyzet

(1) A tanulmány Chauprade *Geopolitika: állandók és változók a történelemben* című könyvében jelenik meg.

Irodalom

Abushouk, Ahmed Ibrahim (2006): Globalization and Muslim Identity Challenges and Prospects. *The Muslim World*, 7. 487–505.

Chauprade, Aymeric (2003): *Géopolitique: Constantes et changements dans l'histoire*. Ellipses, Paris.

Colonomos, Ariel (1999): Évangélistes en réseau: la lusophonie à l'épreuve de la latinité en Amérique. *Lusotopie*, 347–354.

Grosby, Steven (2000): Cultural History, Nationalism and the Dignity of the Individual: The Work of George L. Mosse. *Nations and Nationalism*, 4. 275–286.

Halabi, Yakub (2004): The Expansion of Global Governance into the Third World: Altruism, Realism, or Constructivism? *International Studies Review*, 6. 21–48.

Hart, Roderick P. (1982): A Commentary on Popular Assumptions about Political Communication. *Human Communication Research*, 6. 366–389.

Hasenclever, Andreas – Rittberger, Volker (2000): Does Religion Make a Difference? Theoretical Approaches to the Impact of Faith on Political Conflict. *Millennium: Journal of International Studies*, 3. 641–674.

Haynes, Jeff (2001): Transnational Religious Actors and International Politics. *Third World Quarterly*, 2. 143–158.

Le Pautremat, Pascal (2003): *La politique musulmane de la France au XXe siècle. De l'Hexagone aux terres d'Islam, Espoirs, réussites, échecs*. Maisonneuve et Larose, Paris.

Neuberger, Benyamin (2003): Nationalism: Theory,

Ideology, History: Anthony D. Smith. *Nations and Nationalism*, 7. 455–56.

Pickstock, Catherine (2000): Liturgy, Art and Politics, *Modern Theology*, 4. 159–180.

Prier, Pierre (2006): Entre «islamistes» et «libéraux», le jeu serré des Saoud. *Le Figaro*, március 15.

Rex, John (2002): The Fundamentals of the Theory of Ethnicity. In: Malesevic, S. – Haugaard, M. (szerk.): *Making Sense of Collectivity; Ethnicity, Nationalism and Globalisation*. Pluto Press, London.

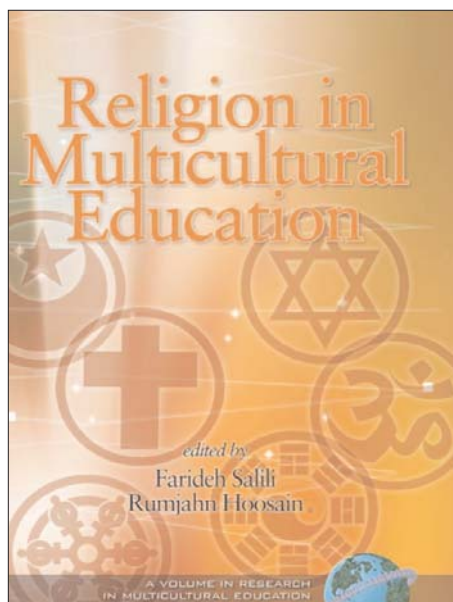
Robertson, Roland (1987): *Functionalism*. *Encyclopedia of Religion*, Vol. 5, Macmillan, New York. 3230–3233.

Smith, Anthony D. (1996): Culture, Community and Territory: The Politics of Ethnicity and Nationalism. *International Affairs*, 7. 445–458.

Williams, Rhys H. (1996): Religion as Political Resource: Culture or Ideology? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 12. 368–378.

Le patriarche russe appelle à l'unité orthodoxe face à l'Occident et à l'islam. *La Croix*, 2004. február 3. En Egypte, M. Sarkozy fait „le service après-vente” de la loi sur la laïcité. *Le Monde*, 2003. december 31.

Jónai Erzsébet fordítása

Az IAP könyveiből